

Pataky Adrienn (1986) irodalomtörténész, szerkesztő, az ELTE kutatója, az ÁITK tagja. Kutatási területe: 20–21. századi magyar költészet.

„Egy istent kellene csinálnom”

Alvilági utazás Nemes Nagy Ágnes költészetében a kezdetektől az *Ekhnátonig*

Pataky Adrienn

„Mindenki azt csinál a mítosszal, amit akar.”
Nemes Nagy Ágnes

Nemes Nagy Ágnes költészetére gyakrabban alkalmazza a recepció az *objektív, tárgyias, hermetikus, személytelen* fogalmakat, mint a *természeti/nonhumán tapasztalat* vagy épp az *antik ihletettség, mitikusság, látomásosság* gondolatát, noha utóbbiak is jellemzőek rá, és összefüggésekre is lelhetünk közöttük. Bár újhollás nemzedéktársai közül Weöres Sándor, Szabó Magda, Lakatos István vagy Rónay György költészetében – amint ezt a szakirodalom is hangsúlyozza – sokkal transzparensebben jelen vannak a felsoroltak, Nemes Nagy lírájának is vannak hasonló dimenziói. E tanulmány célja rámutatni a személyes és költői út néhány olyan – antik utalásokat magában rejtő – állomására és aspektusára, amelyek a mitikus-látomásos, ám egyszerre tárgyias *Ekhnáton*-ciklusig vezettek. Ahhoz a műhöz, amely mérőldkőnek tekinthető az életműben, és nemcsak tematikailag, de a költői beszéd szempontjából is jelentős: a szubjektum leépítésére, újfajta lírai megszólalásra törekszik. Az istenteremtés így végül a monoteizmusban („Egy istent kellene csinálnom”), a többszólamúság az egyszólamú, majd minden szót elűntetni kívánó beszédmódban csúcsosodik ki, amely pedig utat nyit egy újfajta, későmodern természetlírának is.

1. kép. Nemes Nagy Ágnes otthonában, 1963
(forrás: Fortepan/Hunyady József)

Az antikvitás – a görög–római világ, kiegészülve egyiptomi, hindu és más kultúrákkal – mint élmény Nemes Nagy olvasmányaihoz, tanulmányaihoz, családi emlékeihez, illetve utazásaihoz kapcsolódik, amelyek prózai szövegekbe öntése révén egyes versek konkrét inspirációi is felfejthetők, így lehet segítségére a líra-értelmezésnek az esszé, a napló, az interjú és a levél műfaja. Ez az eljárás a szerzői intenciónak sem mond ellent, épp egy ókori ihletettséggű versről való beszélgetésben (1980) ekképp helyesel Nemes Nagy a vele interjút készítő Lator Lászlónak: „szeretném ünnepelni azt a megjegyzését, hogy az objektív költészet mögött és bármiféle rejtőzködő költészet mögött kitapintható a személyes élmény. Hát persze. Hát mi a csudának ír az ember verset, ha nem azért, mert személyes élményét akarja közölni? Csak költői módszerekről van szó.”²¹ Lengyel Balázs ugyanezt így fogalmazza meg: „Teremt valami »objektív korrelatívot«, vagyis tárgyi megfelelőt – ahogyan T. S. Eliot mondja –, amely felkelteni, szuggerálni képes a közvetlen vallomásba nem foglalt (vagy nem foglalható) lírait és alanyit.”²²

A Pilinszky János költészetével együtt alapvetően a *személytelenítés* és *hermetizmus* hívószavakkal³ megjelölt Nemes Nagy-líra némely értelmezője rámutat a korpusz mitikusságára is. Az *Ekhnáton*-ciklust egyöntetűen mitikus költészetnek tartja a recepció, de a fa, a madár vagy a ló motívumához kötődő, egész életművet átható mitikusságot is evidenciaként szokták immár kiemelni.⁴ Az objektivitás és a mitikusság nem is áll annyira távol egymástól – és ezt már a korai versek is nyilvánvalóvá teszik –, Lehoczky Ágnes a két „irány” közös gyökerére hívja fel a figyelmet: „A mitikus gondolkodó vágyát az ahhoz tapadó tárgyba, szóba, szimbólumba önti. Az objektív költő hasonlóan jár el. Csak azt éppen objektív korrelatívnak nevezzük, amely koncentrált terminus mindarra, ami szimbólum, metafora, jelkép vagy névtelen.”²⁵ Ugyanakkor már az egykorú recepcióban, a *Napforduló* (1967) idején – amely címével is kötődik a mítoszok, rituálék világához – hangsúlyozta Rónay György: „Nemes Nagy Ágnes költészete nem mítosz-reprodukáló, hanem mítoszkereső és mítosztermelő líra.”²⁶

A nyitottság és kíváncsiság a Baár-Madasba járó középiskolást az íráshoz és fordításhoz vezette: első verseit és fordításait (legelőször Horatius *Maecenas atavis* kezdetű ódáját)⁷ iskolaigazgatójának, Jékely Lajosnak (Áprily Lajos)⁸ mutatta meg. A római és egyiptomi mellett a görög kultúra is erősen hatott rá: „már diákoromban, első olvasásra is a nagy, a megrendítő élmény szélesebbé csapott le rám. *Antigoné* volt az első találkozásom a görög drámával” – írta egyik memoárjában.⁹ Áprily után, még gimnazistaként, Babits Mihály lett „a” költő Nemes Nagy számára, később az egyetemi szakdolgozatát, majd disszertációját is Babits költészetéből írta, Horváth Jánosnál.¹⁰ Ez utóbbiban kiemelte az „antik ihletű versek világát”, illetve hogy a „görög mitológia egyébként ösztönzést adott [...] A mitológia fogalomvilágát segítségül hívva”¹¹ született Babits több műve. Értekezésében Nemes Nagy idézett az *Antigonéból*, utalt az Oidipus-mítoszra, Horatiusra vagy Kallimachos egyik töredékére. Évtizedekkel később önálló kötetet is szentelt Babitsról szóló esszéinek: *A hegyi költő. Vázlat Babits lírájáról* 1984-ben jelent meg.

Nemes Nagy Ágnes egyik első, az ókorhoz kapcsolódó verse egy diákkori zsenge, a *Firenzei szonett*,¹² amely magán viseli mások mellett Dante és Babits hatását, illetve közvetlen inspirációja lehetett az *Arno mentén* (*By the Arno*) című Oscar Wilde-vers, Babits fordításában. A szonettből antik utalásként kiemelhető – a szintén Babitsra is visszavezethető – *írisz* vagy a *ciprus* szerepeltetése: a versbeli írisz virága a mitológiai Irisre is utalhat, aki Héra hírnökeként a tarka színek és a szivárvány (görögül *iris*) felelőse. Az angyalszárny attribútummal felszerelt Iris a szelek szárnyán jár, mint a madár, de a tengerben is képes közlekedni (a mítosz szerint Iris ment le Thetisért a tenger mélyére, amikor Zeus hívta őt). Az írisz vagy nőszírom illata az ibolyáéhoz hasonló, az ezzel eltelt utca baljósán hordozza magában a halál szagát: a görögöknél ugyanis az alvilág kapuja, a halál és a gyász kifejezője volt az íriszvirág, így kapcsolódik a Styx folyóhoz, amelyen keresztül Charón az alvilágba szállítja a lelkeket (s ahová csak odaút van, visszavérés nincs).¹³

Nemes Nagy számára – saját bevallása szerint – az egyetem „szellemi és lelki sivárság”-ot hozott középiskolás éveivel képest, mert a magyar szakon nem fog-

Firenzei szonett

*A bársony ég, mint kék árvácska szirma
a háztetők fölé puhán borul,
a rózsaszínű rózsza bíborul
s a bús babér sötét lesz, mintha sírna.*

*Fiorenza alszik. Néha szél ha lebben
irisztől lesz az utca illatos.
De lenn a part, mit Arno habja mos
akár a Styxé, vissza: lehetetlen.*

*És mélyötét, mint karcsú ciprusok.
– Egy kék alak a Dóm terére ér ki,
súlyos léptében régi ritmusok,*

*sötét feje a sárga holdat éri,
megáll. Körötte száz kőfelsusog
s úgy megy tovább Dante Alighieri.*

[1939] *Első megjelenés kötetben:
Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei.
Szerk. Ferencz Győző. Budapest, 2016.*

Narcisszus

*A rétet könnyű szél kavarta,
hogy Narcisszus lement a partra.*

*Friss lendülettel futva méz
és érzed lépted ritmusát,
vígan, erősen, dobbanón,
hisz minden izmod ifjuság.*

*Borostyánszín haját, s a leplét
mély, sűrű illatok belepték.*

*Megállsz. Már minden elmaradt.
Hiába vársz, a sors ragad,
és látod, lassan így maradsz
tökéletesen egymagad.*

*És lesz az írisz-vonta körből
valaki néz a víztükrökből.*

*Meddő a hátradobbenés,
ki visszahúzzon senki nincs,
erőt ne kérj, választ ne várj:
magad szerelme drága kincs.*

*Irisz-szagú mély, furcsa kép volt:
keretje sás, mögötte égbolt.*

*Fogadd el hát így önmagad,
mint körbezárult végzetet,
mégis, fáradt fejed fölött
a titkos-célú ég nevet.*

*Vállát kényszer hajtotta ívbé,
és csókkal ráhajolt a vízre.*

[1940] *Első megjelenés kötetben:
Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei.
Szerk. Ferencz Győző. Budapest, 2016.*

Szerelmem, víziisten

*Szerelmem, szép víziisten,
víziisten távoli tájon,
hol dús tavirózsa virágja
csókolja, becézgeti szájon.*

*Derekát a hinár körülüssza,
ha mozdul a gyöngyszínű mélyben,
s ujára kecses madarakként
halak raja ül palakéken.*

*S ha feláll – csapzott haja csorran,
csigák tapadnak a szélén –
gyűrűket vet körben a hullám,
ahogy úszik a színe szegélyén.*

*Így látja a víz üvegén át,
párázva remegnek a bokrok;
– buja páfrány képe a tóból,
ha a zöldkezű hab belefodroz.*

*És látja a fényben a lepkét,
– villó halak árnya – hogy illan,
s hogy borzol a délszaki napfény,
mint angolnáknak a villany.*

*S lát engem – ez ő, a tükör kitűnő,
nevetése kibuggyan a vízben,
és látja az ég – hogy az ég csupa tó,
– s vissza merül, víziisten.*

[1944] *Első megjelenés kötetben:
Nemes Nagy Ágnes: Kettős világban.
Budapest, 1946.*

lalkozhatott igazán (mai) irodalommal, Babitsból is csak azért írhatott dolgozatot, mert időközben meghalt (1941), és „nem élő” szerzőt lehetett csak választani. Az irodalmi képzésből utóbb egyedül Horváth Jánosra emlékezik úgy, mint aki foglalkozott vele, segítette őt.¹⁴ Egyetemi évei alatt a pesti bölcsészkaron – ahová a magyar mellett latin és művészettörténet szakokra járt – Latin-filológiai Intézet (Husztai József igazgatásában, tanársegéd Polednik Gyula és Horváth János – utóbbi eközben a Magyar Irodalomtörténeti Intézet vezetője is volt) és külön Ókori Történeti Intézet (Heinlein István, majd Alföldi András igazgatásában) is működött. A Művészettörténeti és Keresztény Régészeti Intézetet Gerevich Tibor vezette (tanársegéd: Péter András, Pálincás László, Dombi József), a Művészettörténeti és Klasszika-archeológiai Intézetet pedig Hekler Antal (tanársegéd: Erdélyi Gizella).¹⁵ Nemes Nagy egy interjúban futólag megemlíti Husztai és Gerevich professzorokat, de inkább a személyes érdeklődése szerinti olvasmányait, önképzését hangsúlyozza ebből az időszakból, illetve megismerkedését Szerb Antallal és Halász Gáborral.¹⁶ Ugyanakkor a fentiek alapján valószínűsíthető, hogy Nemes Nagy ismerte például *A római irodalomtörténet. Ezüstkor* (1934) című Husztai-könyvet vagy *Az arányosság elméletének és gyakorlati alkalmazásának története a művészetben* (1904) című Gerevich-munkát. A kor népszerű művei voltak továbbá Schmidt József *Ázsia világossága* (1924) című könyve vagy „Heinrich Gusztáv világirodalom-történetének keleti fejezetei, Lao Ce magyarul részben már ekkor is hozzáférhető írásai”,¹⁷ illetve Várkonyi Nándor és Hamvas Béla munkái. Várkonyi *Szíriat oszlopai* (1942) című könyve, Hamvasnak pedig az *Anthologia humana. Ötezer év bölcsessége* (1946) című kötetei a negyvenes években jelentek meg. (Utóbbi *Őskor és kelet* című fejezete Hermés Trismegistos-citátumokkal kezdődik, s előbbi is többször említi e nevet, azonosítva a személyt az egyiptomi Thot istennel – aminek később jelentősége lesz Nemes Naggyal kapcsolatban.)

A *Firenzei szonett* után nem sokkal, de már az egyetemi évek alatt – kézírata szerint 1940. december 29-én – keletkezett a *Narcisszus* című, asztalfiókban hagyott vers (2016-ig nem jelent meg), amelyben a narrátorszerű lírai hang egyes szám harmadik személyű kétsorosai váltakoznak az egyes szám harmadik személyű négy sorosokkal, utóbbiakban a *te* egyszerre megszólítottként és önmegszólítottként is értelmezhető. Ihletője valószínűleg Ovidius *Metamorphosese* lehetett, amelyben e történet ismert elbeszélését olvashatta a latin szakos hallgató. E versben is szerepel az írisz, illetve annak szaga – a halál és a gyász szimbólumaként. Először az „írisz-vonta kör” révén a szem szívérványhártyájáról van szó, majd áttevéődik a jelentés a növényként értett írisz illatára: „írisz szagú kép”-ként a szaglás összefonódik a vizuális érzékeléssel. A vers központi alakja – akinek a „titkos-célú ég, a kényszer hajtotta ívbe vállát” – Narcissus. A fiú „beleszeretett a vízben visszatükröződő saját tükörképébe. [...] elemésztette a saját maga iránt érzett szerelem. Azon a helyen, ahol meghalt, egy gyönyörű virág nőtt.”¹⁸ E versben kétféle (egyszerre nyíló) „halálvirág” keveredik: közvetve nárcisz és közvetlenül az írisz vagy nőszirm, amelynek a szimbolikája az előző versnél már szóba került.

A negyvenes évek első felében a híres ókortudós, Kerényi Károly nem Budapesten, hanem (Pécs után) Szegeden tanított, de Nemes Nagynak vele is volt személyes kapcsolata, ha csak később is: a Római Magyar Akadémián például biztosan találkoztak. Lengyel Balázssal, férjével közös itáliai és franciaországi utazásukról – amely 1947 őszétől nyolc hónapon át, 1948 augusztusáig tartott – leveleikben¹⁹ olvashatunk, de az utazás hatása Nemes Nagy esszéiben és verseiben is nyomon követhető. A Nemes Nagy–Lengyel házaspárral egy időben vendége volt az Akadémiának Pilinszky, Weöres, Károlyi Amy, Otlík Géza és Kerényi is: „Egy nagy Szigligeten éltünk ott Rómában, a római akadémián. Mindig tudott valaki valami újat mesélni, főleg Rómáról, anekdoták tömegei keringtek köztünk az etruszkoktól máig.”²⁰ A Kerényivel való találkozást Lengyel is említi *Két Róma* című művében: „Kerényi Károly vallástörténeti szempontból végigvezetett bennünket a Forum Romanumon. Kerényi lenyűgöző volt [...] nemcsak látomásosan igyekezett élővé varázsolni a tört romokat, a fórumok egykori birodalmi szerepét, hanem vallástörténetként felidézte a mélyen elrejtett fekete követ, melyet titkos felirat-töredékével már Cicero korában Romulus sírjának tartottak és az ősi vallás kegytárgyának tekintették.”²¹ Több vers született Rómában: a *Példázat, Ha-*

2. kép. Nemes Nagy Ágnes otthonában, 1963
(forrás: Fortepan/Hunyady József)

rangszó, *Utazás* címűeket például utólag – *A Föld emlékei* című, 1986-os összefoglaló igényű, gyűjteményes könyvében – illesztette bele Nemes Nagy az első kötete anyagai közé.

A *Szerelmem, víziisten* című vers már az egyetem után, de még a római út előtt keletkezett (1944. június 3-ra datált a kézírata),²² Nemes Nagy felvette első kötetébe (*Kettős világban*, 1946), a későbbiekből azonban kihagyta. E kötetéről Somlyó György 1947-ben írta: „[e]z már nem andalító, játékos-kamaszos lírizmus [...] a legmélyebb feszültség kicsapódása minden szó, ennél keményebb szövevből költő alig szabott: ropog, csattog minden, mint törés és szakadás határán az anyagok. Csupa erő, tömörség, egyszerűség, lendület.”²³ Somlyótól, aki ez idő tájt Rómában, majd Párizsban tartózkodott, Nemes Nagy maga kérte korábbi levelében, hogy írjon a kötetéről: „Végiggondoltam a nemzedéket, de azt hiszem, mégis elsősorban a Maga tollából szeretnék kritikát az *Újholdban*”, s ugyanitt írja azt is, hogy „[u]tólagos engedelmeivel kiírtuk a nevét a lapra, azt hiszem, nincs ez ellen kifogása, hiszen itt is beszéltünk erről.”²⁴ Somlyó az *Újhold* szerkesztésében is részt vett (az 1946. decemberi szám tartalmába bekerült, hogy „Mándy Iván, Pilinszky János és Somlyó György közreműködésével szerkeszti Lengyel Balázs”). Visszatérve a *Kettős világban* című kötetre: egyik központi motívuma az otthonos tér keresése, megtalálása: a tájversek az identitáskérdések és érzelmek olyan ábrázolói, amelyek a szellemi világot az anyagiban oldják fel, amelyekben a személyesség a természeti világban, áttételesen képződik meg. E vers címszereplője is mitikus alak, ám az előbbivel (*Narcisszus*) ellentétben nem azonosítható egyértelműen, talán nincs is mögötte létező istenkép, csupán fiktív lény – bár az északi (pl. finn, osztják, vogul), a germán, a hindu vagy az egyiptomi istenségek mellett számtalan antik előképe lehet, például a háborgó tenger istene: Neptunus (Poseidón) vagy az ő fia: a félig ember, félig hal Tritón vagy az orfikus költemények szerinti legrégebbi tengeristen: Néreus, esetleg az Ókeanos és Téthys fiaként, a szirének apjaként, s változékony természetű vízi istenként ismert Achelóos, de akár egy nem megnevezett naiásra is utalhat a vers, illetve a termékenységre (amelynek feltétele a víz). Ovidius *Metamorphoses*-ében szerepel a „vízi istenek” alábbi felsorolása: „És ott a vízi istenek, / A tenger népesítve meg: / Tritón, a kürtjét hordozó, /

Őseimhez

*Ernesztinák, tisztos Zsuzsannák,
tanyák, szekerek, paplakok,
nagyapám, ügyvéd, Egyiptomban
s egyéb szók, percek, ablakok,*

*hogyan nyilatok rám? Hogyan láttok?
előttetek – fényben, vakon –
idegenül, zavartan állok,
s arccsontjaim tapogatom.*

*Szaladgálok üres szobákban,
tükkörbe nézek: nem felel,
gyertyát gyújtok, firkálok, alszom,
s megijedek, ha kelni kell,*

*már kályha sincs, (mert ostromolják
a várost éppen), s nem tudom,
gondoltak-e új elvekre?
Banánra, füstre, vasuton?*

*Ostromra? Bundás férfiakra?
Képre? Kezekre könyv alatt?
– Ti szültetek? Ti képzeltek,
ti formáltátok csontomat?*

*Mindegy. Ki tudja? Már csak egyet
szeretnék tudni: nagyapám
(ügyvéd) miért ment Egyiptomba,
pénzzacszkóval inas nyakán?*

*Mi várta? Mit gondolhatott?
Mondjátok, milyen vágy gyötörte?
– Meleg van – mondta biztosan,
s törökös bajszát megtörölte.*

[1945] Első megjelenés kötetben:
Nemes Nagy Ágnes: *Kettős világban*. Budapest, 1946.

Óda

*Horáciusz, mester, kacatok költője, bölcs,
Otthagytad, bizony a köztársaságot,
Mint ama pajzsot a csatamezőn,
Öblével fölfelé.*

*Izzadt, fiatal katona botolhat bele
(Szegény! kondor, fekete haját simára nyalta a veriték,
Ádámcsutkája fel-alájár, liheg).
Aztán eső folyhat bele,
S alul kicsorog.*

*Othagytad, bizony, mint egy ócska lavórt,
S hosszan mostad kezed a rideg-füarcú császárról
Csinosabb csészéiben. No lám!*

*S fulladozva, csevegve,
Egy gyaloghintóban nyeltd a port
Róma felé
A trachomás, csöndesebb Vergiliusszal.*

[1948] Első megjelenés kötetben: Nemes Nagy Ágnes
összegyűjtött versei. Budapest, 1995.

Szobrokat vittem

*Szobrokat vittem a hajón,
hatalmas arcuk névtelen.
Szobrokat vittem a hajón,
hogyan álljanak a szigeten.
Az orr s a fül porca között
kilencvenfokos volt a szög,
különbön rajtuk semmi jel.
Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.*

[1966 előtt] *Első megjelenés kötetben:*
Nemes Nagy Ágnes: *Napforduló.*
Budapest, 1967.

[Jó. Gyönyörű vagy Nofretéte]

Jó. Gyönyörű vagy Nofretéte.
Szerettelek. Menj a fenébe.

[1961] *Első megjelenés kötetben:*
Nemes Nagy Ágnes *összegyűjtött versei.*
Szerk. Ferencz Győző. Budapest, 2016.

Szerelem

Jó. Gyönyörű vagy Nofretéte.
Mert egy istent föltaláltam.

[?] *Első megjelenés kötetben:*
Nemes Nagy Ágnes *összegyűjtött versei.*
Budapest, 1995.

Hekaté

Jár
jár
jár a lábam
Éjszakai vakfémér
Mészköszikla oldalában
Mészkö csöndbe lyukat és
Karszti-patak-zubogás

Egy fekete fügefá görkse
Semmi más
Fényes sziklán fekete törzse
Pusztá váz
Pusztá

Vállamon
Széles szíjon leng a puzdra
Leng
jár
lép a láb
Úttalan útra

[1956–58 között] *Első megjelenés kötetben:*
Nemes Nagy Ágnes: *Napforduló.* Budapest,
1967.

És Próteus, a változó, / S a százkarú, nagy Égeon / Irdatlan hátú cethalon, / Dóris,
a tenger asszonya, / S a Néreigák lányhada. // Mintha élnének, láthatod, / Hogy
szeldelik a lágy habot” – Mészöly Gedeon fordítását 1933-ban közölte a *Buda-
pesti Szemle*.²⁵ Egy „vízi isten” hasonlatként jelen van Babits egyik híres, 1921-es
novellájában is, amelyben a vízbe ugrott férfi, Gyula megmentőként élet és halál
fölötti kontrollal bír – „a sás és káka háttérében lengett nemsokára, rezgő, világos
folt, diadalmasan uralkodó a habok között, mint egy vízi isten”²⁶ –, a *Szerelmem*,
viziisten című versben a lírai én antropomorf szerelme hasonlóan isteni jelentősé-
gűvé lényegül át.

A vertikálitás, a víz, a tükör, illetve az érzelmi-szerelmi szál és a mitikus világ
tekintetében hasonló a vers a két másik, említett költeményhez. Az ég fent (Isten),
a víz lent (viziisten) egymás tükre, ellenpontja. Hernádi Mária szerint „az integrá-
ció tehát egy sajátos versbeli figurán keresztül valósul meg. A viziisten a víz szí-
nén, azaz a tó és az ég határvonalán emelkedik fel, majd úszik, s az ő mozgása,
illetve az ő nézőpontjába való behelyezkedés hozza létre a víz alatti és víz feletti
látványok tükröződésen alapuló játékát [...] A víz és a levegő világának erotikus
színezetű összekapcsoltsága a szerelem történéseiben, a viziistennek a lírai szub-
jektummal való »összetükröződésben« válik teljessé az utolsó versszakban.”²⁷
A harmónia a szavak hangzásának szintjén is létrejön, alliterációk, illetve belső
rímek („csobogása”, „visszahangja”) révén: „csapzott haja csorran, / csigák tapad-
nak”; „villó halak árnya – hogy illan [...] mint angolnában a villany”. A versben
a fent–lent kettősége mellett a fény–sötét ellentéte domborodik ki, s ebben az „al-
világban”, amelyben a vízi isten él, a növények (tavirózsa, hínár, bokor, páfrány)
és az állatok (halraj, csigák, lepke, angolna) jelenléte, illetve a mozgás (csókol,
becéz, körülússza, mozdul, ül/feláll, hullámszik, úszik, remeg, belefödroz, villó,
borzol, merül) jelzi az életet.

A mítoszkereső attitűd egyik korai példája az *Őseimhez* (1945) című vers is.
Nemes Nagy – aki ekkor huszonhárom éves, túl a világháborún, egyetemi tanul-
mányain és házasságkötésén – először a *Szabad Szóban*, majd az *Újhold* folyóirat
első számában publikálta e költeményét, s az első kötetének a *Napló* ciklusába vet-
te fel. A vallomások, önmegszólító darabot az erdélyi nagyapával kapcsolatos kér-
dések keretezik, aki utazóként Franciaország, Anglia, Dánia vagy épp Jeruzsálem
mellett járt Egyiptomban is; az utolsó két versszak így szól: „Mindegy. Ki tudja?
Már csak egyet / szeretnék tudni: nagyapám / (ügyvéd) miért ment Egyiptomba,
/ pénzzacsakóval inas nyakán? // mi várta? Mit gondolhatott? / Mondjátok, milyen
vágy gyötörte? / – Meleg van – mondta biztosan, / s törökös bajszát megtörölte.”
A már nem élő nagyapa (Nagy József, akinek halálakor Nemes Nagy hatéves volt)
rejtélyes utazóként, szinte mitikus alakként, garabonciásként bukkan fel az esz-
székben is: „afféle falusi, magyar viktoriánus lehetett, kemény, praktikus, de sokat
látó”.²⁸ Az ő egyik egyiptológiai könyvében – Mahler Ede magyar egyiptológus
Ókori Egyiptom (1909) című munkájában, amely Weöresre is hatással lehetett –
talált rá Nemes Nagy tizenévesen Kunaten (azaz Ekhnáton) fáraóra, akiről évekkel
később versciklusát írta. Egy Lator László által készített interjúból derül ki, hogy
ekkor még nem tudta, hogy „Ekhnáton hatalmas újító volt, nagy filozófus, művé-
szeti, társadalmi reformer [...] az első európai intellektuel”.²⁹ Ebből az 1980-as
jellemzésből kitetszik, ami a versciklus olvasásakor is nyilvánvalóvá válik: Nemes
Nagy istenteremtő gesztusa, aminek azonban – a fáraóval kapcsolatban – még
nincs nyoma a harmincas–negyvenes években.

A következő antik témájú Nemes Nagy-vers az *Óda*, amely már az egyetem,
a római utazás és az *Újhold* folyóirat (1946–1948) tapasztalatával gyarapodott
szerző tollából született, kézírata szerint 1948 augusztus 30-án (utazása utolsó le-
veleit Velencéből írta augusztus elején), ám sosem publikálta. Szintén posztumusz
jelentek meg más, ekkoriban született, ókori vagy római témákat érintő versek is,
például a *Via Giulia* (1948), a *Dal, Rómában* (1948), a *Velence* (1948) vagy a *Víz-
kereszt* (1949). Az *Óda* műfajmegjelölő verscíme itt a horatiusi „ódákat” (a *carme-
nek* szokásos megjelölése) is felidézi, ám azokhoz képest ez egy antióda, már-már
vádirat – amely előképének tekinthető Babits *In Horatiuma*, illetve még korábról
Gyulai Pál *Horatius olvasásakor* című verse, amelyet Nemes Nagy dokumentál-
hatóan ismert, egy esszéjében utal is rá (híres első sora – „Ó, Róma, Róma, meg-

alázott Róma!” – ekként tér vissza nála: „Rózsa, rózsa; megítális rózsa”). Az *Óda* négy, aránytalan versszaka egyszerre idéz fel egy roncsolt szonettformát s egy rontott ódát. Első sorában a lírai én Horatiust, a történelmi személyt szólítja meg: „Horáciusz, mester, kacatok költője, bölcs, / Otthagytad, bizony, a köztársaságot”. A vershelyzet a polgárháborúra utal, s arra, hogy a költő félelmében fegyvereit, pajzsát hátrahagyva menekült el a philippi csatából Athénba, ami egy öngúnyoló versének utóbb témája is lett (*Ódák* II. 7, *Pompeius Varushoz*).³⁰ A vers az „[ö]blével fölfelé” eldobott pajzsot hétköznapi tárgyként emeli ki, előbb egy fiatal katona botlik bele, majd eső hull bele, de kicsorog, végül egy ócska lavórhoz hasonlítja, s szembeállítja a „rideg-fiúarcú császár / Csinosabb csészéi”-vel. Az alliteráció túldíszítő gúnya révén a minőségileg jobb, de ugyanazt a funkciót betölteni képes edény (a kifejezetten e célra készült csésze) szimbolizálja a császárságot, míg az ócska lavórszerű (eredeti funkcióját vesztett) pajzs a köztársaságot. A „hoszszan mostad kezéd” a „mosom kezeimet” mondást idézi fel, amely a felelősség-hárítás jelképes, bibliai eredetű tételmondata. A gúnyt és az iróniát növeli a vers szóhasználata is: a „No lám!”, a „Szegény!” felkiáltások vagy a „mester kacat”-ok költőjeként való megjelölése. Az *Ódában* Horatius tehát gyáva, de Vergilius is hasonló jellemzést kap az „egy csónakban eveznek” szólás mintájára ekképp: „Egy gyaloghintóban nyeltem a port” vele, Róma felé. A ráaggatott „trachomás” (vakágot okozó, fertőző egyiptomi szembetegségre utaló) jelző minden bizonnyal a tisztánlátás hiányát szimbolizálja, utolsó sorával Nemes Nagy Vergiliust is bevonja a dehonesztáló képbe. E vers tehát korántsem „istencsináló”, műfaji megjelölése ellenére sem dicsőít, inkább deszakralizál, megszegyenít.

A második kötet (*Szárzavillám*, 1957) versei 1946 és 1957 között születtek, két ciklusát utólag, *A lovak és az angyalok*ban (1969) alakította ki a szerző. Ezekre a darabokra kevésbé jellemzőek az antik utalások, és nem is túl tág ez a korpusz, összesen huszonnégy vers került ide – eredetileg *1948–1956* cikluscím alatt. Róma ugyanakkor ebben a kötetben is jelen van, még ha csak utalásszerűen, visszaemlékezésként is (például „Rómában egyszer hullt a hó” – *Nem akarok*). A *Jegyzetek a félelemről* című első ciklus az elnyomó évek, a korlátozott életlehetőségek áthallásos költészete („Nincs mód tetre” – *Eszmélet*, részlet), motívumai ennek megfelelően a télhez, jéghez kötődnek (dermedtség, megfagyottság állapota, hó alá temetett költőiség); a legtöbb vers 1949 és 1951 között keletkezett: közvetlenül az *Újhold* folyóirat 1948-as betiltása után. A második ciklus (*Tájképek*) pedig leginkább a természeti és az épített táj (városi milió) kontrasztját, a térstruktúrát teszi témájává, ám a látomásos-vallásos-mitikus költészetre is találunk benne példát: „Hiszen tiéd az irgalom – / Így szólt az angyal. / Vállá mellett / némán himbált egy bodza-ág, / foszforos fényű tenyerén / tartva derengő illatát –” (*Paradicsomkert*, 1955). Ez idő tájt is született néhány asztalfiókban maradt vers, a tárgykörben is: például a *Róma* (1953–54 körül), amely a néhány évvel azelőtti látogatás emlékét idézi fel: „[...] s mint mikor felmentünk a Pantheonra, / úgy szédelgünk a szoba közepén”.

Kronologikusan e ponton – az ötvenes évek végénél – érdemes visszatérni Hermés Trismegistosra, a Háromszor magasztos Hermésre, aki feltehetőleg a görög Hermés és az egyiptomi Thot istenek összevonásából, azonosításából létrejött isteni alak. Thot mint az írás, bölcsesség, tudományok, mágia istene, a világ rendjének őrzője hasonló attribútumokkal bírt, mint a görög Hermés. A Kr. e. 2. századra tehető Hermés Trismegistos-alaknak számos alkimista és hermetikus szöveget tulajdonítottak, többek között a *Smaragdtáblát* (*Tabula smaragdina*), a hermetikus tanok „alapokmányát”, amely nagy hatással volt a középkori alkímiaira, illetve amelynek egy tételéből – „Ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent van, az megfelel annak, ami lent van, hogy az egyetlen varázslatának műveletét végrehajtsd” – az asztrológia kialakult. Nemes Nagy nemcsak a keresztény vallásra vagy az antik művészetekre volt nyitott, de az ókorhoz ezoterikusabb szálon kötődő asztrológiára is. A titokban horoszkópokat készítő Rajnai László (1924–2001) – Dante-kutató, az „új Schöpflin”, a „pécsi remete”, Várkonyi Nándor és Hamvas Béla tisztelője – Eötvös-kollégistaként ismerkedett meg Nemes Nagy Ágnessal a negyvenes évek közepén,³¹ akivel eleinte távolságtartó volt a viszonyuk, miután azonban a *Szárzavillám*ról Rajnai küldött Nemes Nagynak egy

Ekhnáton jegyzeteiből

*Valamit mégis kéne tennem,
valamit a gyöttelelem ellen.
Egy istent kellene csinálnom,
ki üljön fent és látva lásson.*

*A vágy már nem elég,
nekem betonból kell az ég.
Hát lépj vállamra, istenem,
én fölsegítlek. Trónra bukva
támaszkodj majd néhány kerubra.
És fölruházzalak én, ne félj,
ne lásson meztelen az ég,
a szenvedést kapcsold nyakadra,
mintha kerek vércsík fakadna,
s az legyen langyos köpenyed:
szerettem növényeidet.
S helyezd el ékszeres szivedben:
hogy igazságra törekedtem.*

*Ennyi elég is. Mondd ki: jó itt,
és tedd hatalmas funkcióid,
csak ülj és nézz örökkön át.
Már nem halaszthatlak tovább.*

[1961] *Első megjelenés kötetben:*
Nemes Nagy Ágnes: *Napforduló*.
Budapest, 1967.

Amikor

*Amikor én istent faragtam,
kemény köveket válogattam.
Keményebbeket, mint a testem,
hogy, ha vigasztal, elhíhessem.*

[1961] *Első megjelenés kötetben:*
Nemes Nagy Ágnes: *Napforduló*.
Budapest, 1967.

Ekhnáton az égben

*Ott minden épp olyan. A bánya.
Talpig hasadt hegyoldal. Eszközök.
Amint tapintja a mészkőfalat:
bizonytalan a pirkadat.
Mintha belülről hajnalodna,
a sziklák vékony oldalán,
s oly áttetsző a kő, a vas,
mint egy végső kudarc után.*

*Ott az erdő.
Darabokban jár a köd.
Őtujasan, mint elhagyott kezek,
vagy fölnyúlnak függőlegesre,
már-már uszályos mozdulat,
s jelentésükig el nem érve
halványan folynak a földre,
ahogy vonulnak –
ahogy kinőnek és ledőlnek
ezek a felhős, hosszú törzsek,
egy másik erdő jár a fák közt,
s egy másik lombot hőmpolyógtet.*

*Ott alagút a fák alatt.
Sötét füvek, kavics:
keskenyvágyú sínpár, virradatban.
Ott már a nap, jön gőzölögve,
oldalt hasít be a ködökbe,
jön-jön a néma robogás,
fölszikkázik a fű-alatti fém,
szikkázik a reggel,
míg egy bokor-fal váratlan szökik fel,
mert végetér a sín a fű alatt.
És aztán néhány talpfa csak,
mint néhány zökkenő lépés előre –
a tisztáson megáll a nap.*

*Ott délelőtt. Ott nagy növények.
Ott nem mozdul a nagy kamilla-rét,
közötte néhány vasdarab,
fölötte lépes sűrűség,
fehér-küllős növény-napokkal
hullámtalan Tejút és semmi szél.
Mindig. Örökre. Dél.*

[1966] *Első megjelenés* kötetben:
Nemes Nagy Ágnes: *Napforduló*.
Budapest, 1967.

A tárgy fölött

*Mert fény van minden tárgy fölött.
A fák ragyognak, mint a sark-körök.
S jönnek sorban, derengő végtelen,
fény-sapkában 92 elem,
mind homlokán hordozva mását –
hiszem a test feltámadását.*

[1966 előtt] *Első megjelenés* kötetben:
Nemes Nagy Ágnes: *Napforduló*.
Budapest, 1967.

hosszú, bírálatszerű levelet, már „barátként” találkoztak.³² Ezután rajzolta meg Rajnai a horoszkópját: 1958 februárjában levélben küldi Nemes Nagynak a tőle kért horoszkópraizot bő, négyoldalas elemzéssel együtt, azonban arra kéri a címzettet, hogy azt legfeljebb a közeli ismerősöknek mutassa meg, mert „[h]iába<n> van ennek a tudománynak tanszéke a cambridge-i egyetemen, – nálunk a hivatalos szervek másképp ítélik meg ezt a dolgot és néhány évi ingyenlakást utalnak ki érte. Ezt mégsem szeretném.”³³

A következő évtizedben Nemes Nagy költészetében ismét felerősödött az ókori tematika, sőt leginkább a *Napforduló* (1967) kötetben dominált: abban szerepelt a *Között*-ciklus (*Szobrok, Szobrokat vittem, Lázár stb.*), *A hindu énekekből* (*A remete, A kovács*), a *Hekaté*, a *Madár* és az *Ekhnáton*-ciklus. De ezen évekből is ismerünk több, asztalfiókban maradt verset, amelyek megemlíthetők, például a *Beszéd* (1960): „Azt reméled, / Hogy Vénuszt rejt tenger beszéded?” (részlet), vagy a cím nélküli kétsoros: „Jó. Gyönyörű vagy, Nofretéte. / Szerettelek. Menj a fenébe” (1961). Ugyanennek egy másik, datálatlan változata valószínűsíthetően szintén az *Ekhnáton*-ciklus idején keletkezett: „Jó. Gyönyörű vagy Nofretéte. / Mert egy istent föltaláltam.”³⁴

A hindu énekekből (*A remete*) először 1958-ban jelent meg, visszatérő motívumai a váll és a tölgyfa, illetve a vállból kinövő fa. A mitikus fa mint az égi és földi pólust összekötő „létra” a *Fenyő* vagy a *Fügefák* című versekben is felbukkan. Hasonló szerepet tölt be a *Madár* című versben a repülni képes állat,³⁵ s maga a *Között* című vers is az átmenetiséget, átjárhatóságot tematizálja („Az ég s a föld között”, „A nap s az éj között”). A szintén bőséges recepcióval rendelkező *Szobrok*, illetve *Szobrokat vittem* (1966 előtt keletkeztek) is a művészettörténeti és latin irodalmi érdeklődésre vezethető vissza. Utóbbiban a szobrok istenekként jelennek meg. Az isteni szféra a Nemes Nagy-versekben általában kemény, szilárd anyagú, az ég és a transzcendens világ kő, míg a földi világ puha, folyékony, képlékeny. A szobrok funkciója, hogy szabályosak legyenek („orr s a fül porca között / kilencvenfokos volt a szög”), s mereven „álljanak a szigeten”. A versvégi elsüllyedés talán a hit, vallás súlyát szimbolizálja, s az Isten sikertelen átmentési kísérletét – hiszen a tömör, súlyos szobor elsüllyed a vízben, amely legyőzi őt. A víz, amely a korai verseknek is fontos eleme volt, az emberi gyarlóságot, a kételkedést hivatott megjeleníteni, a maga alá gyűrő hatalom, gyilkos ismeretlen jelzője is. A *Szobrokban* a tenger keserű, ihatatlan, elidegenített közömbösség árad a szövegből, a kavics, a csigahéj, a pala és a bádog nélkülözi az életet (utóbbi egy roncsra hasonlított: „egy repülőgép roncsa fénylik így”) – s a víz korántsem éltető erőként jelenik meg. A *Szobrok* egy szakaszának van egy kéziratban maradt változata is, amelyben a lírai én mint élő anyag sokkal inkább összefonódik az élettelen szoborral:

*Testemmel a gránit
feketén kivirágzik,
vállamra virít madarat,
kis, idétlen csillagokat,
lebegteti sziklai szél
megkövesült hajamat.*

*Ki volt, aki hegynyi palából
irtózatot indulatával
hasogatta ki ezt a közönyt*

*Nincs szerelem magasabb
egy tárgyba dobom magamat
egy kőbe dobom magamat
dobogó, dobogó
Fáj*

E ponton felidézhető Michelangelo *Szonett Vittoria Colonnához* című verse, amelyet mások mellett Babits Mihály és Rónay György is lefordított, ezért Nemes Nagy valószínűleg ismerte: „A legnagyobb szobrásznak sincs olyan álma, terve,

/ amelyet már nem őriz magában az anyag / a nyers márványtömb mélyén; de csak az kél éltre, / amit szellem-vezette vésője kifarag. [...] nem véstem ki a márványkőből, csak a halált” – így szól Faludy György szemléletes fordítása.

Kevéssé elemzett a *Napforduló* kötet *Hekaté* című verse, amely 1956–58 idején keletkezett. A *Hold* ciklus részeként első címe ez volt: *Hold III*, a kézirat tanúsága szerint azonban ezt Nemes Nagy áthúzta, s *Hekatéra* javította. Az alvilági Artemisként is emlegetett Hekaté három fejjel és három testtel ábrázolt alak, az ókori mitológiában a sötétség, az alvilág, a hold, a mágia istennője. Alapvetően sötétségkultusz övezi, Hésiodos szerint mégis jóakarató istennő, a halandók tisztelték. Hármasság természetéből az ég–föld–alvilág triászára utal, funkciói a három szférában: holdistennő, szül(et)és védője, titokzatos alvilági erők irányítója – Seléné, Artemis és Persephoné alakjait egyesíti. „Hatalma miatt Hekaté a mágusok és a varázslónők védőistene lett, Médeia is hozzá könyörgött, hogy legyen segítségére a varázslásban. Hekaté késő éjjel jelent meg, ijesztő jelenség volt, szörny-kutyák kísérték. Kezében fáklyát vitt, hogy lássa az utat. Alakja a keresztvezetésekre, határvidékekre kötődött, amelyek különösen alkalmasak voltak a varázslásra. Gyakran hagytak szobrokat vagy más ajándékokat neki ezeken a helyeken.”³⁶ Arcát, homlokát olykor Nap, Hold és Esthajnalcsillag szimbólumokkal ábrázolták, három arca a múlt, jelen, jövő felé tekintést szimbolizálja, egyik teste égi, másik földi, harmadik alvilági, kísérői az Erinnyszok (viszály istennői). Hekaté „fából készült szobrát, amelynek egy arca és egy teste van, Myrón készítette. Véleményem szerint Alkamenész volt az első, aki háromtestű Hekaté-szobrot alkotott. Ezt a szobrot az athéniak Epipyrgidiának nevezik” – írja Pausanias a Kr. u. 2. században³⁷ –, amelyet főként hármasság keresztutak mentén állítottak fel, az ilyen, apotropaikusnak vélt szentélyek neve *hekataion* volt. Úton járóként Hekaté Hermész társa lett, „küszöbistennő”, két világ közötti átjárás segítője. A fáklya vagy a kígyó mellett mint Holdistennőnek attribútuma az íj is, amely ekképp szerepel a versben: „Vállamon / Széles szíjon leng a puzdra” (puzdra, azaz tegez, nyíltartó tok). E darabban szintén összekapcsolódik a keménység az isteniséggel (mész, szikla, váz, törzs), azonban itt mozgásba is lendül, s a kő mellett megjelenik az élő, szerves anyag is (fügefá), s a lírai én is kinetikus, járkáló alakként reprezentálódik. A háromrészes, képversszerű darabot (szerepverset?) az úton lét hármasság lépése (hosszú verslába) foglalja keretbe: „Jár / jár / jár a lábam [...] Leng / jár / lép a láb / Úttalan útra.” Hekaté attribútuma, növénye a mérgező sisakvirág (*Aconitum*), a „bolondító beléndek”, az üröm (*Artemisia*), más források szerint a ciprus, az ópium, a mák, a nadragulya vagy a mandragóra is. A „görög mitológia szerint, amikor Hérahklész

3. kép. Nemes Nagy Ágnes otthonában, 1964
(forrás: Fortepan/Hunyady József)

az alvilágból fölhozta Kerberost, a dühében ordító fenevad szájából fehér hab csorgott a földre. Ezen a fertőzött helyen nőtt először a hírhedt *sisakvirág* [...] Latin *Aconitum* neve a régi görög *akoniton* ’mérgező növény’ elnevezéséből származik. [...] termőhelyére utal, azaz »en akoneis«, meredek sziklán, köves helyeken nő.”³⁸ A kőből kinövő szerves, élő anyag szimbolikus, deikus jelképként értelmezhető, illetve mint az isteni tovább élésének, magának az életnek, a termékenységnek a lehetősége. A másik, Hekatéval kapcsolatban gyakran emlegetett növény, az üröm mint a „gyógyfüvek anyja” női bajokra, petefészek gyógyítására alkalmas; ez összefügg Hekaté nőket védő jellemével (holdistennő, szülés jelképe, termékenység istennője, vajúdo anyák védője). A beléndeket szintén használta a népi gyógyászat női bajokra (menstruációs zavarokra, görcsoldásra), a „monda szerint Hérah, a házi tűzhely istennője is ez alatt a bokor alatt látta meg a napvilágot”,³⁹ emellett hallucinációkat, módosult tudatállapotot létrehozó növény, a középkori „boszorkányszír” egyik alapanyaga. A révületet (repülést) okozó szer, repülőkenőcs alapanyaga volt a sisakvirág is. Hekaté egyes források szerint a kolchisi Médeia anyja volt (aki Hekaté papnője),⁴⁰ alakja később az egyiptomi Isis istennőébe olvadt bele. Lunáris és alvilági lényének megfelelően a versben Hekatét hideg színek veszik körül („Éjszakai vakfész”, „fekete fügefá”, „Fényes sziklán fekete törzs”). A fügefá Zeus szent fája, Dionysos (Bacchus) attribútuma. A római mitológia egyik története szerint „a rómaiak Bacchustól kapták a fügefát. A nők a bacchanáliákon fügefakoszorút viseltek mint a termékenység szimbólumát.”⁴¹ Az *Énekhanga* ciklusban a *Hekatét a Fügefák* című vers követi, amelyben „Mozdulatlan holdvilág” és a

kongó csend „Fekete-bronz döngése” uralkodik: „Ércből / Rezeg a / Csönd”.

Az áttekintésből látható tehát, hogy Hekaté alakja kapcsolódik Hermészhez, de Irishez, Isishez is. Hekaté annak az átjárásnak, határátlépésnek (újjászületésnek) a szimbóluma, amely majd Ekhnáton alakjában és az *Ekhnáton*-ciklus líranyelvében csúcsonylik ki. A Kr. e. 1300-as évek fáraója IV. Amenhotep, vagyis Ekhnáton volt Nofertiti férje, Tutanhamon apja. Nemes Nagy kétsorosot írt a „teremtő isten női princípiumát” jelképező Nofertitihez, Tutanhamon harci szekere pedig a *Között* című könyvének borítóját díszíti. A *Között* (vers és ciklus) tehát később kötetcímadó lett, az 1981-es könyv *Összegyűjtött versek* alcímmel jelent meg, s tartalmazta az előző köteteket (*Kettős világban, Szárazvillám, Napforduló, Egy pályaudvar átalakítása*), továbbá a *Három történet* ciklust. Ebben az évben egy interjúban Nemes Nagy egy egyiptomi kiállításról beszél:

[...] módomban volt megnézni Párizsban a Tutankhamon-kiállítását. Ott volt egy gyönyörű Ekhnáton-szobor is. Ezt nem úgy értem, hogy a fáraó volna gyönyörű. Éppen az az érdekes, hogy milyen csúnyán, milyen realistán merték ábrázolni a saját szobrászai a fáraót. [...] Ez a korszak művészetileg is nagyon jelentős. Nofretéte volt Ekhnáton felesége, a világ egyik legszebb asszonya. [...] Ekhnáton okos volt, és megengedte, hogy abban a statikus négyezer esztendősi egyiptomi művészetben egyszer csak felszínre bukkanjon egy rejtett, eleven, realista, és ugyanakkor nagyon spirituális áramlat, a gyönyörű el-amarnai művészeti korszak. Ekhnáton az a figura, akinek nagyságát háromezer évig nem ismertük. Csak a mi századunk elején kezdtek rájönni, hogy milyen fontos volt mindez, mert hiszen Ekhnáton halála után visszafordult az egyiptomi monoteizmus politeizmusba, és Ekhnáton nevét még a sztélékről is levakarták.⁴²

Ekhnáton fáraóhoz fűződik a politeizmus megszüntetésének gondolata, amelynek helyébe a monolatrismus (Julius Wellhausen fogalma) vagy henoteizmus (Max Müller fogalma) lépne, amely szerint több isten létezik, de csak egyet lehet vagy kell következetesen imádni. Ekhnáton számára a napisten, az egyszerre hím- és nőnemű⁴³ Aton volt a teremtő – a kezdetektől jellemezte Egyiptomot a napkultusz –, Amarna-reformja során próbálta kizárólagossá tenni az Aton-hitet. Nemes Nagy *Ekhnáton*-ciklusa – amelynek részletes elemzése ezen írásnak nem tárgya, bő recepciója született már⁴⁴ – Ekhnáton *Naphimnusz*ából citál részletet mottójának: „Feljövételt és lemenetelt formálsz ki, eleven Nap, / Sötéten múlsz el, fényesen térsz vissza. / Te dobogsz a szívemben” – a himnusz szerint mindennek Aton ad életet földön, vízben, levegőben. A ciklus első verse, az *Ekhnáton jegyzeteiből* szerepversként jeleníti meg Ekhnáton gondolatait: „Egy istent kellene csinálnom, / ki üljön fent és látva lásson”, majd deista szellemben magára hagyja: „Ennyi elég is. Mondd ki: jó itt, / és tedd hatalmas funkcióid, / csak ülj és nézz örökkön át. / Már nem halaszthatlak tovább.” Egy ilyen istenhez imádkozni sem lehet – Ekhnáton a mágikus szertartások, áldozatok, varázslások, a túlvilággal és alvilággal kapcsolatos hiedelmek megszüntetésére is törekedett –, hiszen csak ül és néz, szoborszerű. Ekhnáton végül is a maga teremtő gesztusával a teremtés fölé kerekedik, a magában lelt hiányból konstruál meg egy istent (aki tehát nélküle nem létezik), ebben

hasonlít a 20. századi emberhez (láthatóvá válik a burkolt társadalombírálat: saját képünkre, igényeinkre formálhatjuk még az istenünket is). Nemes Nagy szerint Ekhnáton fontos lépést tett a monoteizmus felé, amelynek következő lépését Mózes teszi majd meg, ciklusa továbbá a bálványimádó vallások kritikája is, egyszerre tematizálja a hit győzedelmeskedését és kudarcát. Jan Assmann *Mózes, az egyiptomi* (1998) című művében is a két alak közötti hasonlóságot emeli ki: „Ehnáton valami ahhoz hasonlót tett, mint amit az emlékezés Mózesnek tulajdonít”, így ők ketten, illetve „az egyiptomi és bibliai monoteizmus, egyiptomi ellenvallás és bibliai Egyiptom-gyűlölet kapcsolata bizonyos történelmi alappal rendelkezik”.⁴⁵

Az utolsó vers, *A tárgy fölött* révén imajelleget ölt a ciklus, amelyben a napistenhittől a manicheizmuson át sokféle vallás, isteni utalás megjelenik, hogy végül az Apostoli Hitvallás egy sorával záruljon – amely transzcendens utalásával kontrasztot képez a materiális világ elemeivel –: „hiszem a test feltámadását”. Ez a vers a ciklus másik négy, dőlt betűs című darabjával együtt (*Ekhnáton jegyzeteiből, Amikor, A csak-jó, Tárgyak*) vallomások hangú, ellentétben a két hosszabb szöveggel (*Ekhnáton éjszakája, Ekhnáton az égben*).

Ekhnáton személye és a ciklus révén egy olyan utat teszünk meg, amelynek során éppúgy *psychopompos* volt egykor Hermész, Iris és Hekaté, mint Aton napisten, de a többistenhittől eljutunk az egyistenhitig, a többszólamúságtól az egyetlen, intakt lírai énig, a bejárat út nyugvópontján pedig a lírai beszédmód kiüresítése, ha tetszik, kikristályosodása áll: a teremtő és a teremtett összeolvad, már nem választható el egymástól. A humán jelenlét az *Ekhnáton*-ciklusban, különösen annak az *Ekhnáton az égben* című versében kiiktatódik, Hernádi Mária ezt ekként fogalmazza meg: „eltűnik a költői reflexió, nyelvtani értelemben eltűnik maga a lírai szubjektum is – a reflexió helyére a tárgyakat fénybe állító rámutatás, a deixis költői gesztusa kerül”.⁴⁶ Kulcsár Szabó Ernő hasonlóan írja le a jelenséget: „embert közvetlenül még grammatikai vallomástevőként sem léptet [...] színre. [...] A természet itt úgyszólván előttünk keletkezve történik meg mindenfajta aposztrófikus gesztus vagy tájfestő versnyelvi fogások nélkül [...] a vers azonban elsősorban azzal jut el a modern természetlira újralétesítésének küszöbéhez, hogy a csillagok és a föld közé helyezett beszélő kiiktatásával meglehetősen drámaivá teszi a fenti és a lenti világ találkozását. [...] ebben a humán jelenlét nélküli térben legelőször is poétikailag teszi lehetővé a fent és a lent *nem-antropomorf* találkozását.”⁴⁷ A humán jelenlét tehát megszűnik, a lenti és a fenti világ (talajból kinövő növények és Tejút) egymás tükrei, de nincs köztük ágens, akinek a tekintete irányítaná a képet, a természet önmagát hozza létre, mutatja meg. Ezt a korábbi recepció – és maga a szerző is – a transzcendencia és a valóság felerősödésével magyarázta, Grendel Lajos szerint például „az *Ekhnáton*-ciklus versei szemléltetik a legpregnansabbban a Nemes Nagy Ágnes versbeszédében bekövetkezett változást, amelyet leginkább a tárgyi-leíró költészettípustól a látomásos líra felé való elmozdulásként nevezhetünk meg (*Ekhnáton éjszakája; Ekhnáton az égben*)”.⁴⁸ Lengyel Balázs alábbi kijelentése is – ma, a korai versek ismeretében még inkább – helytállóan bizonyul a Nemes Nagy-korpuszra, legalábbis annak e tanulmányban vizsgált periódusára: „a látomásos kép elemi fokú evidenciája nélkül objektív költészet nem jöhet létre”.⁴⁹

A citált versekben megjelenő istenek mitologikus lénye, jelentősége és a lírai szubjektum, illetve humán jelenlét kiüresítése tehát összefügg. Az istenek szerepeltetése szervesül a költői életműben, hiszen kapuőrző, útjelző, kísérő képességük révén segítik a határátlépést: átjárást biztosítanak két világ között (mint ahogy a fa vagy a madár is ezt teszi) – amelyet

a költészet az antropocentrizmus megkérdőjelezése és a lírai beszéd szubjektumredukálása révén képes közvetíteni. Nemes Nagy maga is azt vallotta, hogy „minden igazi művészetben ott van a szakralitás eleme, a »magas«-é, valamilyen boldogító borzongásé, amit közelebről megnevezni nem tudunk. Ez a szárnyasuhogás a költészetben, talán ez a legfontosabb.”⁵⁰

Jegyzetek

A tanulmány a *Biopoétika a 20–21. századi magyar irodalomban* (NKFIH K 132113) című OTKA-projekt keretében készült.

- 1 *Ekhnáton éjszakája. Lator László beszélgetése* (1980) = Nemes Nagy 2019, 344.
- 2 Lengyel 1988, 340.
- 3 Kulcsár Szabó 1993.
- 4 Lásd ezzel kapcsolatban alábbi munkáimat: Pataky 2018a, 2018b.
- 5 Lehóczky 2002, 119.
- 6 Rónay 1967, 705–706.
- 7 Később fordított más ókori római, illetve keleti szerzőket is, például Titus Lucretius Carus (*A láthatatlan atomok, A porszemhasonlat, A szerelem*), anakreóni dalokat, Li Taj-pót, Tu Fut, vagy éppen részleteket a *Dalok könyvéből*.
- 8 A kapcsolatról lásd részletesebben alábbi írásaimat: Pataky 2019a, 2019b.
- 9 Nemes Nagy Ágnes: *Antigoné* = Nemes Nagy 1989, 562.
- 10 Nemes Nagy Ágnes: *A fiatal Babits költői nyelve* [1943], szerk. Buda Attila = Buda 2014, 131–177.
- 11 Uo. 151.
- 12 1939-ben, a *Mi Utunk* című református lapban jelent meg.
- 13 Részletesebben erről lásd korábbi elemzésemet itt: Pataky 2016, 32–36.
- 14 Nemes Nagy Ágnes: Látkép gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja = Nemes Nagy 2019, 31–32.
- 15 *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1940, 353; 1941, 406; 1942, 437; 1943, 496.
- 16 Nemes Nagy Ágnes: Látkép gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja = Nemes Nagy 2019, 33.
- 17 Tamás 1978, 95.
- 18 Rácz 2013, 542.
- 19 „*Szorog a szívben a világ.*” *Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs itáliai, valamint franciaországi levelezése 1947–48-ból.* Szerk. Buda Attila = Buda 2014, 199–315.
- 20 Nemes Nagy Ágnes: Látkép gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja = Nemes Nagy 2019, 72.
- 21 Lengyel 1995, 7–42.
- 22 Tehát alig két hónappal a házasságkötés (1944. április 20.) után született a vers, a második világháború alatt, amikor Lengyel Balázs vidéken katonáskodott.
- 23 Somlyó 1947, 62, 64.
- 24 Nemes Nagy – Lengyel 2019, 36.
- 25 Mészöly 1933, 67–87.
- 26 Babits 1959, I, 106–133. (Lásd először itt: *Halálfiái* [részlet], *Pesti Napló*, 1921. november 25., 4.)
- 27 Hernádi 2012, 97–111.
- 28 Nemes Nagy Ágnes: *Önéletrajzi jegyzetek – Tezla professzornak* = Nemes Nagy 2004, II. 163.
- 29 *Ekhnáton éjszakája. Lator László beszélgetése* (1980) = Nemes Nagy 2019, 345.
- 30 A pajzseldobás témájáról lásd Németh 2007.
- 31 Szirtes 2014, 98.
- 32 Kabdebó 2017, 89.
- 33 Rajnai 1958.
- 34 Néhány további, datálás nélküli, posztumusz vers is megemlíthető még, amelynek tematikája ókori görög, római vagy épp egyiptomi kultuszhoz, mitológiához kapcsolódik, de ezek elhelyezése az életműben gyenge lábakon áll, ilyen például a „Macskák istene!” kezdetű *Óda*, a *Róma* vagy a *Szerelem* című versváltozat.
- 35 Lásd a 3. és 4. jegyzetet.
- 36 Felton 2009, 24–33.
- 37 Pausanias: *Görögország leírása* II. 30, 2 (Hofmann – T. Horváth 2019, 245).
- 38 Rácz 2013, 660.
- 39 Rácz 2013, 138.
- 40 Lásd ehhez Weöres Sándor 1954-ben írt, *Médeia* című versét.
- 41 Rácz 2013, 277.
- 42 *A létkérdések és a vers. Széll Margit interjúja* (1981) = Nemes Nagy 2019, 377–378.
- 43 Egyes elképzelések szerint innen ered, hogy az Amarna-kor művészetében a fáraót (mint Aton földi helytartóját) férfias és nőies jegyekkel együtt ábrázolták.
- 44 Lásd mások mellett Schein Gábor, Domokos Mátyás, Kulcsár Szabó Ernő, Hernádi Mária, Mártonffy Marcell, Lator László, Takács Miklós elemzéseit.
- 45 Assmann 2003, 43–44.
- 46 Hernádi 2012, 108.
- 47 Kulcsár Szabó 2017, 44–46.
- 48 Grendel 2019, 369.
- 49 Lengyel 1988, 357.
- 50 *A létkérdések és a vers. Széll Margit interjúja* (1981) = Nemes Nagy 2019, 370–371.

Bibliográfia

- Assmann, J. 2003. *Mózes, az egyiptomi.* Ford. Budapest.
- Babits M. 1959. *Halálfiái.* I–II. Szerk. Belia Gy. Budapest.
- Buda A. (szerk.) 2014. *Tárguló körök. Tanulmányok, dokumentumok az Újholdról és utókoráról.* Budapest.
- Felton, D. 2009. „A halottak szerepe a görög vallásban és mitológiában” (ford. Harsányi E.): *Ókor* 8/3–4, 24–33.
- Grendel L. 2019. *A magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században.* Budapest–Pozsony.
- Hernádi M. 2012. „A névre szóló és a megnevezhetetlen”: *Kortárs* 56/7, 97–111.
- Hofmann Zs. – T. Horváth Á. 2019. *Mágia és varázslás az ókorban.* Szeged.
- Kabdebó L. 2017. „Kettős múltidézés. Beszélgetés Rajnai Lászlóval”: *Életünk* 55/6–7, 86–132.
- Kulcsár Szabó E. 1993. *A magyar irodalom története 1945–1991.* Budapest.

- Kulcsár Szabó E. 2017. „Szótest – látvány – hangzás. A költői kép hangolt materialitásának néhány kérdése Babits és Nemes Nagy között”: Buda A. – Palkó G. – Pataky A. (szerk.): „*folyékony szobor vagy szilárd szökőkút*”. *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról*. Budapest, 10–61.
- Lehóczky Á. 2002. „A mitikus jelentéssel telítődő tárgyi kép. A fa-motívum Nemes Nagy Ágnes költészetében”: *Irodalomtörténet* 83/1, 118–142.
- Lengyel B. 1988. *Zöld és arany*. Budapest.
- Lengyel B. 1995. *Két Róma. Esszék*. Budapest.
- Mészöly G. 1933. „Ovidiusból. Ovidius Metamorphosese fordításának kérdése [Faeton meséje]: latin eredetiből”: *Budapesti Szemle* 231, 67–87.
- Nemes Nagy Á. 1989. *Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék*. Budapest.
- Nemes Nagy Á. 2004. *Az élők mértana*. Szerk. Honti M. Budapest.
- Nemes Nagy Á. 2016. *Összegyűjtött versei*. Szerk. Ferencz Győző. Budapest.
- Nemes Nagy Á. 2019. *A gyufaskatulyától Prométheuszig. Összegyűjtött interjúk és beszélgetések*. Szerk. Nemeskéri L. – Lénárt T. Budapest.
- Nemes Nagy Á. – Lengyel B. 2019. „láthatatlan selyemsál a számon.” *Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből*. Szerk. Buda A. – Tüskés A. – Pataky A. Budapest.
- Németh Gy. 2007. „Az eldobott pajzs”: *Ókor* 6/1–2, 35–40.
- Pataky A. 2016. *Szabad kötöttség. Szonettekéről és politikai líráról a '45 utáni magyar irodalomból*. Budapest.
- Pataky A. 2018a. „Antropomorf és dendroid organizmusok Szabó Lőrinc és Nemes Nagy Ágnes verseiben”: *Alföld* 69/12, 61–76.
- Pataky A. 2018b. „Madarak és biopoétika Nemes Nagy Ágnes lírájában”: Szirmai É. – Tóth Sz. – Újvári E. (szerk.): *Állati jelek, képek és terek*. II. Szeged, 121–131.
- Pataky A. 2019a. „Nemes Nagy Ágnes Áprily-képe”: *Vigilia* 84/9, 686–693.
- Pataky A. 2019b. „Menedék és hivatás. Nemes Nagy Ágnes és az iskola”: *Irodalmi Magazin* 7/3, 61–66.
- Rácz J. 2013. *Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása*. Budapest.
- Rajnai L. 1958. *Levél Nemes Nagy Ágnesnek* [gépirat, 1958. február 13.]. Lelőhely: PIM V.5866/320/2.
- Rónay Gy. 1967. „Napforduló”: *Vigilia* 31/10, 704–706.
- Somlyó Gy. 1947. „Költők és utak”: *Újhold* 2/1–2, 62–64.
- Szirtes G. 2014. „Rajnai László Stílusgyakorlatairól”: *Jelenkor* 57/1, 98–100.
- Tamás A. 1978. *Weöres Sándor*. Budapest.